Astrid J. Nyland, Viking tidsskrift
Jan Magne Gjerde, UiT – Norges arktiske universitet

Intervju med Jan Magne Gjerde

– vinnar av Hjernekraftprisen 2017 for si formidling og aktualisering av bergkunst og arkeologi

Hjernekraftprisen blei våren 2018 delt ut for femte gong av Forskerforbundet. Vinnar var Jan Magne Gjerde, forskar ved Universitetet i Tromsø, med bidraget «Berg, bjørner og landskap». I den samanhengen spurde *Viking*-redaksjonen medlemmane av Facebook-gruppa Arkeologi i Norge: «Om du fekk stille eitt spørsmål til ein bergkunstforskar, kva ville du spørje om?» Spørsmåla og svara frå Jan Magne er fletta inn i teksten nedanfor, men først litt bakgrunn. Kven er prisvinnaren?

Om prisvinnar og bergkunst

Jan Magne Gjerde er arkeolog. På 1990-talet tok han grunn-, mellom- og storfag ved Universitetet i Bergen og ein mastergrad ved Universitetet i Reading (England). Deretter jobba han i felten nokre år før han tok doktorgraden (ph.d.) ved Universitetet i Tromsø i 2010. Han har vore gjesteforskar ved Universitetet i Cambridge (England) og Universitetet i Helsinki (Finland) og postdoktor ved Universitetet i Oslo. For tida jobbar han som forskar på forskingsprosjektet Stone Age Demographics: multi-scale exploration of population variations and dynamics (StoneD), eit forskingsprosjekt på tidlege jeger- og sankargrupper ved UiT – Norges arktiske universitet, støtta av Norges forskningsråd og leia av Charlotte Damm og Marianne Skandfer. Gjennom heile sin arkeologiske felt- og forskarkarriere har hovudfokuset til Jan Magne Gjerde vore på bergkunst, særleg bergkunst frå steinalderen i det nordlege Fennoskandia. Eller burde vi kalle dei helleristningar?

– *Kva meiner du er riktig ord å bruke – bergkunst eller helleristningar?*

Gjerde forklarar: – Bergkunst er et samleomgrep som omfattar dei ulike teknikkane figurane i berget er laga i. Bergkunst inkluderer difor helleristningar, hellemalinger (maleri), holemålingar (holemåleri), slipte ristningar og rissingar. Bergkunst har sitt opphav i det engelske omgrepet *rock art*. Sjølv om det set figurane i berg i eit kunstlys, er det mest vanleg internasjonalt å nytte *rock art*, difor bergkunst på norsk. Helleristning er jo ikkje heilt beint fram på norsk, men kjem av det svenske hållristning, der håll tyder berg. Det blei så adoptert og fornorska til helleristning.

Kontakt: Astrid J. Nyland, e-post: astrid.j.nyland@uis.no

Kontakt: Jan Magne Gjerde, e-post: jan.magne.gjerde@uit.no

– *Er det kunst, skrift eller tilfeldig tidsfordriv?*

– Når det kjem til kva bergkunst representerer, meiner eg at bergkunst er ei kommunikasjonsform og ikkje berre tidsfordriv. I jungelen av tolkingar favoriserer eg kunnskapsoverlevering, der bergkunsten kan fungere som ein minnebank eller kunnskapskjelde brukt til å lagre historier i berg. Sidan historiene vil ha ulikt innhald, vil ein finne stor variasjon i bergkunsten. Historiene inneheld informasjon som blir kommunisert anten mellom generasjonar som opplæring, mellom folk, eller mellom folk og ånder eller makter.

– *Kva har vi eigentleg av bergkunst/helleristningar i Noreg?*

– I Noreg skil vi mellom i hovudsak fire typar bergkunst utifrå teknikken dei er laga i. Den mest vanlege er *helleristningar* (figur 1) som er hogne inn i berget med hammar og meisel som reiskap. *Slipte ristningar* (figur 2) er slipte inn i berget, mest truleg med stein. Ved omfattande sliping vil resultatet bli det vi i dag ser som om lag 2 cm breie linjer som skil seg frå resten av berget. *Hellemålingar* (inklusive holemålingar) (figur 3) er oftast måla med raud oker. Dei fleste av dei har akkurat ei fingerbreidd og er truleg måla med fingrane. Enkelte meiner ein form for pensel av dyrehår er brukt, men det er vanskeleg å verifisere. *Rissingar* (figur 4) er rissa inn med stein eller metall, og ein ser dei som tynne linjer. Ein sjeldnare type er dei såkalla V-kutta ristningane (figur 5) som ser ut som dei er kutta inn i berget. Slike finn vi på Hell i Trøndelag. I tillegg er denne teknikken kjent frå lokaliteten Gärde i Nord-Sverige.

– Det finst berre nokre få stader i Noreg der ein har ulike typar bergkunst på same bergflata. Ein slik stad er Sandhalsen i Trøndelag, der ein finn både helleristningar og hellemålingar. Nye digitale dokumentasjonsmetodar gjer at ein no finn fleire figurar på kjende lokalitetar enn det ein tidlegare kunne avdekkje.

– I Noreg blei bergkunsten delt i to typar basert på motivtilfang og «innhald» allereie tidleg på 1900-talet. Todelinga var økonomisk, geografisk og tidsmessig. Det vil seie, veide-

Figur 1. Helleristningar, to elgfigurar i Bergbukten i Hjemmeluft i Alta. Foto: Jan Magne Gjerde

Figur 2. Slipte ristningar fra Leiknes i Nordland. Spekkhoggaren er laga i naturtru storleik og måler 7,62 m. Foto tatt med fotostong og sett saman i Agisoft Photoscan. Foto: Jan Magne Gjerde.

Figur 3. Hellemålingar av laksar som er tolka som at dei sym i elva, i berget på Hunnhammar i Møre og Romsdal. Foto: Jan Magne Gjerde.

Figur 4. Rissingar av ein rein, ein menneskefigur og ein «trekant» på Reinøya i Troms. Foto: Jan Magne Gjerde.

ristningane hadde sitt opphav i jeger- og sankarkulturen i steinalderen og fanst i hovudsak i den nordlege delen av Skandinavia, medan jordbruksristningane hadde sitt utspring i bronsealderen og agrarøkonomien og fanst i hovudsak i Sør-Skandinavia. Denne todelinga har vore vanskeleg å rive seg laus frå. Ho er blitt omtala som ei tvangstrøye i bergkunstforskninga, men omgrepa blir framleis brukte.

– Om ein tar Alta som eksempel, blei det laga helleristningar i over 5000 år, mellom 5000 f.Kr. til om lag Kristi fødsel. Sidan mange av omgrepa og inndelinga av bergkunst vart definerte på byrjinga av 1900-talet, er eg nokså sikker på at om helleristningane i Alta (dei fyrste

Figur 5. V-kutta ristningar på Hell i Trøndelag. Dei er mest truleg slipte inn i det mjuke berget med ein skarp gjenstand. Foto: Jan Magne Gjerde.

blei funne i 1973) hadde vore kjende på den tida, ville nok forskingshistoria ha sett annleis ut. Da Gustaf Hallström byrja å studere dei nordskandinaviske helleristningane tidleg på 1900-talet, var det kjent berre eit bergkunstfelt nord for Narvik, omtala som Ofotfjordfeltet (Sletjord, Herjangen) med til saman om lag 15 figurar. Rundt 1940 kjende ein til tre lokalitetar med bergkunst nord for Narvik (Sletjord, Tennes og Leirbukt) med totalt om lag 100 figurar. I dag er det kjent meir enn 6000 helleristningar berre i Alta, der brorparten er frå steinalderen. Det vil seie at om lag halvparten av helleristningane i Noreg frå steinalderen som er kjende i dag, har blitt funne i Alta. Det hadde vore artig å snu forskingshistoria til bergkunsten litt på hovudet og reflektere over korleis omgrepa og inndelinga av bergkunst hadde sett ut i dag om Alta-ristningane hadde vore kjende for forskarane på byrjinga av 1900-talet. Det får bli om nokre år, tenkjer eg.

– *Nokon lurar på om det finst ristningar av andre rovdyr enn bjørn, om ein ser bort frå menneske.*

– I Noreg finn vi mange bjørnefigurar, spesielt i bergkunsten i Nord-Noreg og særskilt i Alta. Når figurane er små, kan det vere vanskeleg å sjå kva dyr som er avbilda, slik at ein ikkje kan utelate andre rovdyr som gaupe og jerv. Vi har ingen klare eksempel på det, men i Alta finst avbildingar tolka som ulvar som omringar ein elg (figur 6).

– *Kvar finn vi helleristningar i Noreg, og var det spesielle bergartar som vart valde som «lerret»?*

– Det er freistande å seie overalt av di eg trur vi i dag berre har funne toppen av isfjellet, men generelt er majoriteten av bergkunsten i Noreg lokalisert ved fortidige strandlinjer langs kysten. Vi har veldig få innlandslokalitetar i Noreg, men det finst slike, som til dømes på Sporanes i Telemark. Når det kjem til distribusjon av kjende helleristningar, står Trøndelag og Østfold i ei særstilling, medan dei store lokalitetane med helleristningar frå steinalderen ligg i Alta i Finnmark, på Vestlandet med lokalitetane Ausevik og Vingen og ikkje minst dei mange helleristningslokalitetane i Trøndelag, som til dømes Bardal, Evenhus, Hammer og Holtås.

– Ein ser tydeleg at det er visse bergartar som har preferanse. Eg vil ta eksempelet frå Alta, der mjuk sandstein eller skiferberg er nytta. Når ein kjem over i område med ein hardare bergart, finn ein ikkje helleristningar. Når det gjeld dei lause steinblokkene med bergkunst frå Alta til Sørøya og i Kvalsund, er det ein preferanse for sandsteinblokker. Eit anna eksempel er Gamnes i Finnmark, der det blei funne helleristningar i 2015. Her er helleristningane laga i den litt mjukare bergarten som geologane kallar grønskeifer, som ligg som ei markert linje i terrenget. Dei nærliggjande berga er av ein hardare bergtype, og her er det ikkje avdekt fleire helleristningar. Det er sjølvsagt laga bergkunst på andre bergtypar, men i Alta-regionen er det heilt klart dei «mjuke» bergartane som sandstein og skiferberg som er nytta.

– *Ein av spørsmålsstillarane lurar på korleis ein skal kunne halde oversikt over alle felta og figurane på berga. Finst det ein felles database?*

– Det er ikkje lett å ha oversikt over all bergkunsten i Noreg (og det har ikkje eg heller, langt derifrå), og med den enorme auken av nyoppdaga bergkunst dei siste 20 åra har det ikkje blitt lettare. Korleis oversiktsskunnskapen «forsvann» eller blei nesten uopnåeleg, blei

Figur 6. Komposisjon tolka som ei elgku som blir angripen av to ulvar. Bergheim, Hjemmeluft, Alta. Foto: Jan Magne Gjerde.

utmerkt presentert av Hein Bjerck i *Primitive tider* for nokre år sidan. Det finst i dag ingen nasjonal oversikt eller database over bergkunst i Noreg. Ein slik blei forsøkt oppretta som ein del av bergkunstprosjektet (1996–2006) i regi av Riksantikvaren, men det blei ingen suksess. Det beste eksempelet eg kjenner i Noreg i dag, er arkivet i Alta ved Verdensarvsenteret for bergkunst – Alta Museum, der dei har bygd opp ein database med foto, kalke- ringar og grunnleggjande informasjon om dei ulike felta: <http://www.altarockart.no/>.

– Det har dei seinare år kome fleire materialpublikasjonar som gjer det lettare å sjå kva som finst av bergkunst. Dei er gode bidrag til å gjere materialet kjent, men eg er for digitale løysingar som òg kan oppdaterast ved til dømes nyfunn, og gjerne da integrert i Riksantikvarens database Askeladden. Å drifte slike databasar har vist seg å vere ei utfordring både ansvarsmessig, teknologisk og økonomisk. Om det i framtida blir laga ein slik nasjonal database, er eit kostnadsspørsmål, og eg har ikkje høyrte om at det er planlagt noko slikt.

Om datering, lokalisering og mening

– På Arkeologi i Norge lurar fleire på kor gammal bergkunsten er; og korleis han kan daterast.

– Datering av bergkunst er eit utfordrande spørsmål, og eg vil garantere ikkje kunne svare omfattande nok i dette intervjuet, men eg kan gi ei kort innføring i dateringsspørsmålet. Det er veldig få tilfelle der vi har ei heilt sikker datering av bergkunsten. Ein må òg ta omsyn til tilverkings- og brukstida til bergkunstfelta. Ved elva Lena i Sibir i Russland er det funn tolka

som ofringar ved bergkunstfelt som syner ein 6000 år lang tradisjon på same hellemålingsfelt. Generelt kan ein seie at med dagens kjennskap til bergkunst i Noreg er dei truleg laga frå dei fyrste pionerane busette seg her for 10 000–11 000 år sidan, medan dei yngste berre er nokre hundre år gamle.

– Dei mest vanlege metodane for datering av bergkunst er strandlinjedatering, utgravingar og relasjon til andre arkeologiske funn. Strandlinjedatering er den mest nytta, og er ein indirekte relativ metode for å finne maksimalalderen til helleristningane. Ein veit når berget det blei laga helleristningar på, blei tilgjengeleg som følge av landhevinga (det vil seie når bergflatene blei tørt land på grunn av at havet sokk. Red.anm.). Enkelte helleristningsfelt, for eksempel på Slettnes i Nord-Noreg og på Strand i Osen i Trøndelag, er funne overdekte av strandgrus etter tapestransgresjonen, og det tyder at dei må vere laga før eller knytte til denne naturhendinga sidan dei er dekte av strandgrus. Nokre av figurane i Alta, på Slettnes og på Tennes syner klare teikn på bølgeerosjon. Sjølv om strandlinjedatering av bergkunst er ein god relativ dateringsmetode, finst det òg gode eksempel på at bergkunst ikkje var knytt til ei fortidig strandlinje. Det er difor òg viktig å vere klar over fordelane og ulempene til metoden.

– Bergkunst kan òg bli datert gjennom utgravingar ved eller i nærleiken av bergkunsten. Dette er òg ein relativ dateringsmetode, for ein må framleis sannsynleggjere relasjonane, her mellom figurane og spora i jorda. Eksempel på det finn ein til dømes på Sandhalsen i Trøndelag. Utgravingar av Kalle Sognnes rett framfor hellaren med hellemålingar og helleristningar gav fleire radiokarbondateringar som syner spor etter aktivitet gjennom meir enn 2500 år, frå eldre bronsealder, førromersk jernalder/romartid og vikingtid. Om ein derimot nyttar strandlinjedatering, vil dateringa for tidlegaste bruk av Sandhalsen vere om lag 4800 f.Kr. Kalle Sognnes trekkjer på sin side frå om lag 5 m frå maksimaldateringane når han nyttar strandlinjedatering, og meiner dei kan vere frå om lag 3700 f.Kr. Eit anna eksempel er Vingen i Sogn og Fjordane, der fleire utgravingar av Trond Lødøen i nærleiken av helleristningane gir dateringar til siste del av eldre steinalder og tyder på at all bergkunst i Vingen truleg er laga i eit «relativt kort» tidsrom på om lag 800 år. Utgravingane gir oss òg ei relativ datering av helleristningane, men ein kan heller ikkje her vere sikker på at ein fangar opp heile brukstida til eit helleristningsfelt eller eit stort område med helleristningar slik som til dømes i Vingen.

– I Danmark finn ein mange avbilingar av båtar på bronsealdergjenstandar. Den mest kjende av dei er båtfiguren på Rørby-sverdet, og denne figuren blei lenge nytta til å datere båtar på helleristningar. I Danmark blei eit omfattande studium av båtfigurar på metallgjenstandar (særleg rakeknivar) med sikker datering grunnlaget for ei jamføring med dei ulike båttypene på helleristningane, av Fleming Kaul. Båtkronologien frå dei danske metallgjenstandane har så vore nytta av Johan Ling i ein samanliknande studie kombinert med strandlinjedatering for bronsealderhelleristningar i Bohuslän med særskilte positive resultat. Seinare har ein gjennom nye digitale dokumentasjonsmetodar funne detaljar ved våpen avbilda på helleristningar i Bohuslän som gjer at ein kan datere helleristningane innanfor den «riktige» perioden av bronsealderen.

– Dei seinare åra har det kome interessante resultat når det gjeld direktdatering av hellemålingar. Ein kan ta delar av målinga og direktdatere henne eller bruke eit tynt «silika-lag» som dekkjer hellemålingane. Målingane må altså vere eldre enn silikalaget. Dette er framleis ein omdiskutert metode, men har vore nytta på den paleolittiske holekunsten i Europa.

– *Eit spørsmål som mange openbert lurer på, er kva bilda i berget tyder, og fleire kommenterer òg at vi blant figurane finn avbildingar som kan tolkast på fleire måtar. Det kan vere menneske med seksuell omgang med dyr, med overdrivne(?) kroppsdelar, storleikar eller geometriske figurar. Skal vi ta det som blir avbilda, «bokstaveleg»?*

– Når ein prøver å finne ut kva bileta tyder, må ein ha i mente at det er laga bergkunst i Noreg i meir enn 10 000 år, men me veit ikkje kva samanheng bileta i berget blei laga i. Dette må me tolke. For det første må ein identifisere kva som er avbilda. Det kan ofte vere problematisk. Og nokre motiv veit me ikkje kva er, som for eksempel ein del geometriske figurar.

– Tydinga av bergkunst vil nok òg ha endra seg mykje over tid. Det ser me òg i figurtilfanget og val av motiv som endrar seg. Det finst forskarar som tolkar bergkunst som at det som er avbilda, er reelle hendingar, og dei som meiner at all bergkunst berre er symbolske avbildingar som representerer ein ønskt røyndom. Sjølv om det da er avbilda menneske med seksuell omgang med dyr og med overdrivne kroppsdelar, er det ikkje sikkert at hendingane har skjedd i forhistoria, sjølv om eg meiner at det kan ha gjort det. Det tvitydige ved figurane er ofte ein del av historia i berget.

– *Finst det noko vi kan kalle «fakta om bergkunst», eller er alt berre teori og synsing?*

– Bergkunst er ikkje lett å tolke, og når det kjem til spørsmålet om det finst «fakta om bergkunst», eller om alt er berre teori og synsing, vil eg seie at det er sannsyneutrekning med ord. Ofte nyttar forskarar etnografiske kjelder for å tolke bergkunsten. Fleire stader i verda er avstanden i tid liten mellom siste laga bergkunst og nedteikningar om tydinga av bergkunsten. Eksempel frå Australia og Sør-Afrika syner til dømes bergkunst med historier om hendingar som er historisk kjende, slik at ein veit kva som er avbilda. Bergkunsten er ofte sett i samanheng med ritual og religion. Det finst både velgrunna tolkingar og meir flyktige tolkingar som hamnar i synsingkategorien, og å finne fakta om bergkunst i naturvitskapleg forstand trur eg nok er vanskeleg. Etter mi oppfatning er eit av dei sentrale problema innan mykje bergkunstforskning at ein søker ei tolking eller ei forklaring på all bergkunst. Det vil vere det same som å søkje ei tolking og forklaring på «all kunst», og eg trur me kan kome nærare betre tolkingar av bergkunst om me aksepterer at variasjonen i bergkunsten må ha ei mening. Til dømes vil ikkje avbildingar av eit reinsdyr på eit felt med ein figur ha den same informasjonen som dei store felta i Alta med fleire hundre figurar med narrative skildringar (figur 7 og figur 8).

– *Kva tyder det når ein finn parallelle motiv i ulike regionar i Noreg, òg ut over landegrensene?*

– Etter å ha forska på bergkunst i mange år er det ein ting som fascinerer meg vel så mykje som likskapen mellom enkelte figurer. Det er at det ikkje finst to heilt identiske felt i det fantastisk rike bergkunstmaterialet vårt. Det er variasjonen eg sit att med, og at det ligg mykje informasjon i bergkunsten. Og eg er nokså sikker på at ikkje all bergkunst prøver å kommunisere den same budskapen, anten mellom folk i steinalderen eller ånder og makter, som nok var sentrale i trusførestellingane i steinalderen, der eg trur at animisme, sjamanisme og totemisme gjekk hand i hand. Det andre er skiljet me gjer mellom det reelle og det imaginære. Me har ein røyndom der dette skiljet er klart. I eksempel frå jeger- og sankar-grupper ser det ut som dette skiljet ikkje er der på same måten som i dag. Truleg vil det ha

Figur 7. Eit av dei mest imponerende helleristningsfelta i Bergbukten i Hjemmeluft i Alta. Her ser ein korleis figurane er plasserte i høve til naturelement i berget med dalsøkk, elvar og innsjøar som lerret. Fotoet er sett saman i Agisoft Photoscan. Foto: Jan Magne Gjerde.

Figur 8. Same feltet som i Figur 7 ved Bergbukten i Hjemmeluft i Alta. Fotoet er fargeforsterka for å synleggjere figurane betre. Figurane er òg oppmåla. Foto: Jan Magne Gjerde.

vore like naturleg å leggje ut på ei reise slik sjamanar kan gjere, ta ei reise inn i berget, som å krysse fjorden i båt.

– Eg meiner at bergkunst er kommunikasjon og gjerne kan tolkast som kunnskapsoverlevering. På dei store helleristningsfelta i Alta i Nord-Noreg ser me at enkelte felt omfattar fleire hundre figurar (figur 7 og figur 8 over).

– Dei store komposisjonane fortel historier i berg, historier der jaktviltet er avbilda, menneske i ulik aktivitet som til dømes bjørnejakt, reinjakt (figur 9) og elgjakt, båtar brukte til

drivjakt av rein, kveitefiske, selfangst og kvalfangst. Båtane kan òg tolkast som skildringar av reiser. Ved å studere bergflatene og relasjonar mellom figurane ser ein at sesongmessige aktivitetar er avbilda, som til dømes bjørnejakt om våren. Ein god del av figurane er avbilda i samspel med bakgrunnen i berget, som til dømes eit naturleg bjørnehi, elvar, dalsøkk der elg og rein trekkjer (figur 10 og figur 11). I tillegg ligg det geografisk informasjon i korleis figurane er plasserte i høve til kvarandre. Enkelte felt trer fram som reine Google Maps frå steinalderen der ein ser reinsdyrgjerde i innlandet, strandsona avbilda ved jakt på rein som er drivne i land av menneske i båt, eller ved kveitefiske ute i fjorden. I tillegg kan bjørnehia syne kvar dei er i høve til dei andre geografiske puslebitane i desse helleristningsfelt. På denne måten refererer figurane til stadbundne aktivitetar. Når me da ser på bergkunsten i høve til nedteikningar av korleis jeger- og sankargrupper definerer sine landskap, både gjennom nyare studiar i geografi og nedteikningar av landskapa til sjamanar, står dyra sentralt. Dette er det ikkje så vanskeleg å førestelle seg. Dyra er ein integrert del av deira landskapsforståing, og representerer stader og område i landskapet. Dei kan òg representere sesongar, og relasjonane mellom dei inneheld geografisk informasjon i deira levde landskap.

– *Korleis jobbar bergkunstforskarane med å integrere forskinga si i forskning på andre kulturminnekategoriar frå dei same periodane og områda?*

– Det har blitt gjort altfor sjeldan, og mykje på grunn av dateringsproblematikken har mange unnlata å inkludere bergkunst og sett på bergkunst som ein bidisiplin i arkeologien.

Figur 9. Helleristning av reinsdyrjakt med pil og boge i Bergbukten i Hjemmeluft i Alta.
Foto: Jan Magne Gjerde.

Figur 10. Landskap i berget i Bergbukten i, Hjemmeluft i Alta. Her ser ein korleis figurane er plasserte i høve til naturelement i berget med dalsøkk, elvar og innsjøar som lerret. Figurane er òg oppmålat. Foto: Jan Magne Gjerde.

Figur 11. Landskap i berget i Bergbukten i, Hjemmeluft i Alta. Her ser ein korleis figurane er plasserte i høve til naturelement i berget med dalsøkk, elvar og innsjøar som lerret. Fotoet er fargeforsterka for å synleggjere figurane betre. Figurane er òg oppmåla. Foto: Jan Magne Gjerde.

Bergkunstfelt har ofte blitt sett på som stader for ritual, gjerne fjernt frå busetnadane. Når det gjeld bergkunst frå steinalderen, er han ofte lokalisert nær eller til og med i busetnadsområdet, og det har gjerne ikkje kome så godt fram. Oppsummert har den store variasjonen i lokalisering av bergkunst gått litt under radaren, for mange søker ein fellesnemnar for tolking av all bergkunst.

– For tida er eg tilsett som forskar i forskingsprosjektet Stone Age Demographics ved UiT – Norges arktiske universitet. Hovudmålsetjinga i min del av dette prosjektet er nettopp å integrere dei ulike kulturminnekategoriane i Altafjordregionen og sjå korleis bergkunsten samspekar med dei andre kulturminnekategoriane. I Alta er det meir enn 6000 helleristningar laga over meir enn 5000 år i tillegg til fem lokalitetar med hellemålingar. I heile regionen finn me omfattande spor etter busetnad som varierer frå store busetnadskonsentrasjonar og tuftfelt til mange mindre busetnader frå same tid som bergkunsten. Fleire råstoffbrot finn ein òg i Alta, både av chert og skifer. Det rike ressursgrunnlaget når det gjeld både mat og steinråstoff, har nok danna grunnlaget for dette knutepunktet i Alta i steinalderen.

Formidling versus vern

– *Allereie tidleg på 2000-talet var du opptatt av formidling av arkeologi, og var blant anna med på å starte Skålgropa, foreininga til arkeologistudentane i Bergen. I år vann du prisen for korleis du formidlar steinalderliv i Finnmark til skolebarn. Juryformannen, tidlegare utdannings- og forskingsminister Tora Aasland, uttalte om bidraget ditt at det «var veldig morsomt, godt fremført, ga ny innsikt og lyser av formidlingsglede». Ein samrøystes jury meinte at «bruken av historiske linjer frå steinalderen og frem til i dag gjør oss i stand til å se store sammenhenger mellom fortid og fremtid. Innholdet i bidraget dokumenterer forskerens egen virksomhet og evne til tverrfaglig tenkning på en glimrende måte». Litt av ein ros å få, men kva meiner du skaper ein god formidlar?*

– Ein god formidlar er ein som brenn for å formidle forsking og kunnskap på ein måte slik at folk skjønar kva som blir formidla. Det vil seie at ein må vinkle formidlingsbodskapen ut frå publikum. I tillegg må interessa og kunnskapen liggje hos formidlaren. Ein må prioritere formidling. Det er ikkje alltid like lett i det akademiske teljekantsystemet. Formidling er for meg heile spennet frå å lage mat i kokegroper til skoleungdom til å vere tilgjengeleg i media. I tillegg meiner eg at det er vel så viktig å publisere populærvitskaplege artiklar som å delta i den akademiske debatten gjennom vitskaplege artiklar. Slik som òg dette litt uformelle intervjuet i *Viking* basert på ei Facebook-gruppe og spørsmål frå «arkeologen i gata», der ein legg hovudet litt på hoggestabben.

– Eg meiner at det i arkeologifaget finst særskilt mange gode formidlarar. Det ser vi på dei mange musea, titt og ofte i samband med utgravingsprosjekt og til dømes på dei mange steinalderdagane eller vikingtidsarrangementa som skal vere bidrag til den kulturelle skulesekken. I denne samanhengen vil eg oppsummere med at eg er takksam for det eg har fått oppleve og lære av gode formidlarar.

– *Kva er det viktigaste vi som arkeologar kan formidle?*

– Eg trur det viktigaste vi kan formidle som arkeologar, er dei lange linjene i forhistoria og korleis kunnskap om fortida kan gje oss kunnskap om framtida. Vi har òg eit særskilt ansvar

for å synleggjere kvifor forvaltninga er viktig for å vare på kulturarven vår, og få forståing for kvifor det er viktig.

– *På Arkeologi i Norge kom det inn nokre spørsmål som omhandla registrering, dokumentasjon og vern av helleristingsfelt. Blant anna blei det spurt om korleis ein skal gå fram om ein finn ein ny lokalitet? Har du råd å gi?*

– Om ein finn noko som ein trur er bergkunst, er det veldig viktig at ein ikkje prøver å avdekke meir av feltet eller omgjevnadane. Det kan skade bergkunsten eller hindre best mogleg dokumentasjon. Ta foto av bergkunsten og gjerne av kor han ligg i landskapet. Om du kan, tek du ei GPS-måling eller merkjer funnet på eit kart. Meld så funnet inn til Kulturavdelinga i fylkeskommunen din.

– *Eit anna spørsmål dreier seg om vern av bergkunsten. Vil du seie at bergkunst har sterkare vern enn andre kulturminne i forvaltningssamanheng?*

– Gjennom år med tung satsing og konkrete tiltak der bergkunst var/er sett i ei særstilling, som til dømes ved Bergkunstprosjektet (1996–2006) og Bevaringsprogrammet for bergkunst i regi av Riksantikvaren, har nok bergkunsten fått eit sterkare vern enn andre kulturminne i forvaltningssamanheng dei siste tjue åra. Og det er klart at sjølv om mange meiner at eit kvart kulturminne har like stor verdi, er det for meg (sjølv om eg kanskje er litt inhabil) av større verdi å verne eit helleristningsfelt enn nokre avslag i chert, ei rekkje stolpehol eller eit par kokegroper. For det er nok noko eige med bergkunst fordi kulturminnet så tydeleg ligg att der ein kan sjå det same som dei valde å avbilde i berget for fleire tusen år sidan. Ein kan kome tilbake igjen og igjen og oppleve bergkunsten på nytt og på nytt, under ulike lys- og vêrtilhøve – rett og slett bli bergtatt.

– *I Noreg har helleristningane i Alta blitt skrivne inn på UNESCOs verdsarvliste. Opplever du at statusen får konsekvensar for korleis helleristningane blir formidla og tatt vare på?*

– At helleristningane i Alta kom på UNESCOs verdsarvliste i 1985, har heilt klart fått konsekvensar for korleis helleristningane blir tatt vare på og formidla. Helleristningane i Alta har ein egen status i og med at dei står på denne lista, og Verdensarvsenteret for bergkunst – Alta Museum formidlar helleristningane på ein utmerkt måte. Det finst ein audioguide til gangstien som er laga i helleristningsområdet ved Hjemmeluft, med eit tilhøyrande guidehefte. I sommarsesongen har guidar i tillegg omvisingar på mange språk i helleristningsområdet. På denne måten blir helleristningane synte fram på ein utmerkt måte. I tillegg blir området skjøtta og halde ved like på ein god måte. Bergkunstfelta blir òg vaska med sprit slik at mikrovegetasjon som lav og mose ikkje får etablert seg der det er helleristningar, og slik blir dei meir synlege for publikum.

– *Kva synest du om løysinga med å skjere laus parti av berg med ristningar på og flytte dei ut av landskapet?*

– I utgangspunktet meiner eg ein bør unngå å skjere laus parti med bergkunst, men det finst eksempel på at det kan vere ei kompromissløyning. I Noreg meiner eg, med fare for å hugse feil, at det blei gjort i Østfold med eit mindre felt for nokre år sidan, og det er òg gjort i Sverige. I Noreg er ganske mange lausblokker flytta frå funnstaden, som for eksempel helleristningane i Kvalsund i Finnmark, som i dag står i Kvalsund sentrum. Mange lausblokker

med helleristningar er òg henta inn til landsdelsmusea eller andre museum. I dag er mange av dei i utstillingane på musea, slik som for eksempel ved Verdensarvsenteret for bergkunst – Alta Museum.

– *Korleis skal ein best ta vare på bergkunsten? Vil formidlinga av felta gjere bevaringa betre, eller vil det gjere felta meir sårbare for uvørent hærverk?*

– I dag bør felta fotograferast og digitaliserast grundig, slik at ein får ein best mogleg gjen-giving av dei. Bergkunst er utsett for tidas tann, men hærverk er verst. Slikt skjer over heile verda, og er ikkje noko særnorsk fenomen. Eg har ikkje tal på felta der eg har sett hærverk i løpet av dei siste åra. Det er irreversibelt skadeverk. Eit stort problem er at det ofte ikkje blir tatt på alvor når det blir meldt. Formidling og informasjon er i mine augo eit godt verkemiddel. Men eg er for at berre ein del felt blir formidla, svært godt tilrettelagde og informativt presenterte, medan andre berre blir skjøtta. Eg er òg for at mange av bergkunstfelta og andre kulturminne ikkje bør gjerast allment tilgjengelege. Dei eskalerande skadeverka me har sett dei siste åra, syner at det er nok med ein person som ikkje skjønar verdien av kulturminne, og den aktuelle personen trur eg ikkje vi fangar opp med formidling, dessverre. Dei siste store eksempla på skadeverk på Bøla i Trøndelag, Rødøy i Nordland og fleire i Alta i Finnmark gjer vondt å sjå. At nokon kan øydeleggje kulturskattar på denne måten, er uforståeleg.

– *Det siste spørsmålet leier inn på fargen på bergkunsten. I Noreg har vi tradisjon for å måle opp figurane, men var dei òg fargelagde i forhistoria? Er oppmåling eit gode?*

– Det har vore ein lang tradisjon å måle opp helleristningar i raudt. Det er gjort i beste meining for at figurane skulle vere lettare å sjå. Etter det eg veit, er helleristningar i Noreg måla i raudt, kvitt og svart på ulike felt, medan det i dag er mest utbreidd at dei er raudmåla. I utgangspunktet ligg tanken om at figurane ein gong i fortida har vore måla med raud oker, slik hellemålingane har vore måla. Det er ikkje funne sikre spor etter måling av helleristningar i forhistoria. Men som ei kjend «grand old lady» (Gerd Stamsø Munch) i arkeologimiljøet i Tromsø minner oss «unge arkeologar» om titt og ofte: «Det er ikke det at det kanskje ikke finnes, men vi har ikke funnet det enda.» Ved Nämforsen i Nord-Sverige er det funne mengder med raud oker i nærleiken av helleristningane. Den kan ha blitt brukt til å måle opp helleristningar, men som sagt har vi ingen sikre spor.

– Allereie på 1930-talet kritiserte den kjende svenske arkeologen Gustaf Hallström praksisen med å måle runesteinar og helleristningar. Målinga drep mykje av opplevinga av helleristningane, og ein får eit statisk bilde av figurane. Å sjå dei i varierende lys er ei heilt utruleg oppleving, men da må ein bruke tid på å sjå helleristningane (figur 12 til 14) og vere på riktig stad til riktig tid. Etter mi meining er det uheldig å måle opp helleristningar, men eg tykkjer løysinga i Alta, der berre nokre få felt er oppmåla, slik at ein kan sjå dei heile tida, medan mesteparten ikkje er måla, er eit godt kompromiss.

– Ein må vitje helleristningane på riktig tid for å sjå dei. Opplevinga er avhengig av tid, lys, vær og sesong. Ein må informere folk om at dei ikkje kan sjåast heile tida, på lik linje med andre opplevingar der naturen spelar inn. Ein kan ikkje sjå nordlyset i juni, ein kan ikkje sjå midnattssola i november, og Saltstraumen ved Bodø vil nok for dei fleste opplevast best i straumen frå tidevatnet.

*Figur 12. Bjørnefigurar – ei binne med unge i Bergbukten i Hjemmeluft i Alta i vanleg dagslys ved overskya vêr:
Foto: Jan Magne Gjerde.*

Figur 13. Bjørnefigurar – ei binne med unge i Bergbukten i Hjemmeluft i Alta i morgonsol om hausten: Foto: Jan Magne Gjerde.

Figur 14. Bjørnefigurar – ei binne med unge i Bergbukten i Hjemmeluft i Alta i midnattssol i juni: Foto: Jan Magne Gjerde.

Til sist

Formålet med Hjernekraftprisen er å heidre god formidling av forskning, som igjen synleg-
gjer kva forskning tyder for storsamfunnet. Ved at Gjerde til og med utkonkurrerte fleire
klimaforskarar, har han vist at arkeologi kan vere både samfunnsrelevant og dagsaktuell. Eit
eksempel til etterfølging. Så til sist vil vi i redaksjonen i *Viking* og Norsk Arkeologisk
Selskap seie til Gjerde: Takk for intervjuet og på vegner av vanvittig mange – gratulerer!